

СОЦІАЛЬНЕ ЗНАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

СКВОРЕЦЬ, ВОЛОДИМИР¹

Анотація

Сутність зумовленого російсько-українським протистоянням виклику полягає в здатності національної еліти знайти способи, засоби та шляхи збереження цілісності українського суспільства та відновлення територіальної цілісності України. Вітчизняні науковці доклали чимало зусиль у пошуку відповіді на цей історичний виклик, а тому важливо осмислити їхні найбільш вагомі здобутки в умовах російсько-українського протистояння. Значення цих творів зумовлене їхньою спрямованістю на виявлення стійкості та вразливості українського суспільства як соціальної системи. **Метою статті** є осмислення наукових досліджень соціальних змін в українському суспільстві в умовах російсько-українського протистояння, що відображають вплив соціальної стійкості та соціальної вразливості на процес його відтворення. Завдання статті: 1) огляд здобутків українських науковців у період після Євромайдану і до початку повномасштабної війни; 2) огляд здобутків вітчизняної науки з тематики протидії пандемії коронавірусу; 3) огляд наукових публікацій вітчизняних вчених в період повномасштабної російсько-української війни. **Методологія.** Аналітичний огляд стану розвитку соціального знання, що спирається на комплексний підхід до виявлення чинників, що посилюють чи послабляють стійкість або вразливість суспільства, та створює передумови для осмислення діалектичного взаємозв'язку стійкості та вразливості як важливої детермінанти, що визначає напрям руху суспільства. **Результати дослідження** відображені в характеристиці розвитку соціального знання України в умовах російсько-українського протистояння через призму впливу на стійкість і вразливість українського суспільства. Вчені виявили низку факторів вразливості суспільства: 1) відмінність соціально-політичних та соціокультурних орієнтацій більшості населення Донбасу і Галичини; 2) причиною збройного конфлікту на Донбасі стало знецінення людини праці: «населення східних регіонів під впливом російської пропаганди намагалось повернутися до «втраченого раю» радянської епохи, коли людина робітничої професії була значущою та шанованою»; 3) вирішальний вплив на розвиток подій на Сході мали антимодернізаційні процеси в Донбасі та Україні, що зумовили накопичення ризик-потенціалу; 4) розмови про «цивілізаційний вибір» України, що змусили вчених довести: «цивілізація» формується впродовж епохи і до неї неможливо застосувати поняття «вибір», а пошук оптимальної стратегії розвитку країни має спиратися на поняття «модернізація», яке позначає зміни спрямовані на зростання цивілізованості; 5) гібридна війна, розробка концепції якої сприяє виявленню факторів вразливості українського суспільства і слугує підґрунтям для розробки сучасної стратегії національної безпеки; 6) вплив ворожої пропаганди зумовлює необхідність концепції онтології війни і миру, в якій провідна роль належить світогляду, свідомості, ментальності у протистоянні викликам гібридної війни; 7) пандемія COVID-19, виявила нові вразливості: готовність держави і національної системи охорони здоров'я України протидіяти пандемії; 8) низький рівень довіри громадян України до своєї держави та її інститутів, який після початку війни було подолано; 9) недосконала модель національної безпеки України має бути змінена моделлю, яка ґрунтується на національній свідомості, єдності державної влади і громадян; 10) загроза втрати Україною кваліфікованої робочої сили є чинником, що визначає напрям руху суспільства; 11) погіршення умов життя більшості громадян та масове поширення збідніння загрожує зменшенням людського і трудового потенціалу країни. **Практичне значення дослідження** полягає в тому, що зроблено спробу узагальнення факторів, що зумовлюють вразливість українського суспільства в умовах російсько-українського протистояння.

Ключові слова: українське суспільство, російсько-українське протистояння, вразливість суспільства, стійкість суспільства, повномасштабна війна.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобальне російсько-українське протистояння відкрито проявилось у 2014 році, після перемоги Євромайдану та падіння режиму В. Януковича, коли Росія анексувала Крим і надала підтримку сепаратист-

ським силам на Донбасі. У цих подіях проявилася така характеристика українського суспільства як внутрішня та зовнішня вразливість. Українське суспільство і держава Україна опинилися перед історичним викликом, на який необхідно знайти гідну відповідь.

Російсько-українські відносини пройшли шлях кардинальних змін: від єдиного економічного, політичного, соціального, соціокультурного і безпекового простору в радянський період – до

¹ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vskvoretz@cisr.zp.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7558-0773>

нової геополітичної ролі України як форпосту Євросоюзу і НАТО біля кордонів Росії (йдеться про фактичний статус України, не закріплений де-юре). Після початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України в 2022 р. головним об'єктом наукових досліджень стало вивчення соціальної стійкості українського суспільства в період війни.

Визначальним напрямом досліджень залишається проблема соціальних змін, що пов'язані з демографічними, економічними, соціальними, екологічними, соціокультурними та іншими втратами українського суспільства в умовах війни. Ці втрати постають одним із визначальних чинників, що зумовлюють здатність українського суспільства до відтворення. Сутність зумовленого російсько-українським протистоянням виклику полягає в здатності національної еліти знайти способи, засоби та шляхи збереження цілісності українського суспільства та відновлення територіальної цілісності України. Вітчизняні науковці доклали чимало зусиль у пошуку відповіді на цей історичний виклик, а тому важливо осмислити найбільш вагомі здобутки представників соціальних наук України в умовах російсько-українського протистояння. Значення цих творів зумовлене їхньою спрямованістю на виявлення стійкості та вразливості українського суспільства як соціальної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У 2021 р. академік НАН України В. Ворона навів оцінку стану вивчення українського суспільства. Результати моніторингових досліджень Інституту соціології НАН України дають достовірне уявлення про тенденції розвитку українського суспільства й ті зміни, що відбулись упродовж років незалежності. Практичне значення отриманих результатів багатолітніх соціологічних вимірів полягає в таких здобутках: 1) установлені чинники «надбудовних відносин» і механізм їхньої дії на прискорення розвитку «економічного базису суспільства» при існуючих техніці і технології виробництва, природних ресурсах і без збільшення фінансування; 2) практично реалізована в дослідженнях система індивідуальних та інтегральних соціологічних показників вимірювання наявного у суспільстві соціально-психологічного і духовно-морального ресурсу розвитку економічного базису суспільства; 3) визначена роль різних соціальних структур у розвитку суспільства, рівень становлення

в Україні цивільного суспільства; 4) встановлені умови і чинники трудової та політичної активності населення країни; 5) визначена тенденція змін громадської думки населення країни упродовж 30 років з питань міжнародної співпраці та з інших аспектів життя суспільства; 6) узагальнено та візуалізовано результати дослідження динаміки громадської думки за окремими соціологічними показниками (Ворона 2021, с. 22–23).

О. Куценко охарактеризувала вплив повномасштабної війни на кардинальні зміни у розвитку соціології. Ця війна поставила українську соціологію перед безпрецедентним епістемологічним випробуванням, яке дестабілізувало установлені теоретичні парадигми та актуалізувало необхідність їх радикального перегляду. Парадигма «пострадянської транзитології», як інерційний фон дослідницьких підходів, виявила непридатність для аналізу ситуацій із системним насильством, масовим спротивом, глибокими ціннісними зрушеннями та деколонізаційними процесами. Війна відкрила можливості для нових дослідницьких горизонтів. На зміну універсалістським моделям прийшло чутливе до контексту, індуктивне знання, яке народжується з досвіду опору, солідарності, рутинізованого ризику й адаптації. Дослідники не лише документують реальність, а й беруть участь у її творенні (концепції нових форм суб'єктності, горизонтального врядування, соціальної стійкості та деколоніального звільнення). Ця трансформація є не лише реакцією на катастрофу, а й прикладом адаптивного інтелектуального прориву в умовах крайньої турбулентності. Разом з тим, розвиток української соціології супроводжується суттєвими ризиками: 1) інституційне виснаження та кадровий відплив, що загрожує втратою тяглості наукових шкіл; 2) зростає фрагментація академічного поля: між університетською, прикладною, незалежною та громадською соціологією поглиблюється прірва; 3) за критичних умов війни зростає загроза інструменталізації соціології – як з боку політичних акторів, так і з боку донорських структур, які можуть нав'язувати зовнішні дослідницькі порядки денні (Куценко 2025, с. 45).

Повномасштабна війна не лише зумовила нові можливості творення соціального знання, але й поставила питання про його відповідність критеріям науковості. О. Куценко зазначає: «Українська соціологія сьогодні – це соціологія дії: гібридна форма знання, що одночасно інтерпретує, документує й мобілізує. Вона функціонує

у триєдиній логіці – як засіб розуміння, як механізм солідарності та як інструмент суб'єктивації. Але саме тому їй майбутнє потребує не лише зовнішнього визнання, а й внутрішнього переосмислення: через критичну рефлексію, інституційну підтримку й етичну добросовісність» [Куценко 2025: 46].

О. Якубін, який був учасником Світового конгресу Міжнародної асоціації політичної науки (IPSA, 12–16 липня 2025 р. в Сеулі), зазначає, що це не просто академічна подія, а нагадування про нестабільність підвалин соціально-політичного знання у XXI ст. Тема Конгресу – «Спротив авторитаризації в поляризованих суспільствах» – це «спроба рефлексії та теоретичної мобілізації знання в ситуації наступу нових (і старих) авторитаризмів, інформаційної ерозії інституційної довіри та розриву між логікою громадянства і логікою технократичного (технологічного) управління. У центрі уваги перебувають питання не тільки про те, «що» і «як» слід знати про політику, а й про «навіщо» – навіщо сьогодні займатися політичною наукою, коли сам політичний простір дедалі більше фрагментується, а національні демократії деградують у гібридні режими із симульованими процедурами участі» (Якубін 2025, с. 197-198).

Зміст доповідей та дискусій на Конгресі свідчать, що Україну сприймають і на Заході, і в країнах Глобального Півдня переважно крізь лінзу війни, безпеки, геополітики. Але політична й соціальна наука в Україні – це не лише коментар до російсько-української війни. Маючи свої концепти, традиції, методології, досвід трансформацій, можна розглядати їх як внесок у глобальний дискурс. Говорити про війну необхідно з позиції тих, хто знає, що таке конфлікт, поляризація, втрати, а водночас не відмовляється від критичного мислення й академічної мови. Бути у центрі світової науки – означає не лише здобувати визнання, а й бути готовим відповідати на запити глобального інтелектуального поля. До цього ми готові частково. Інституційно ми слабкі (відсутність системи підтримки участі в міжнародних заходах, неінтегрованість українських журналів у глобальні бази). Це потребує рішень на національному рівні. Це «ставити питання перед самими дослідниками політики – чи здатні вони за цих умов до наукової метапозиції – вміння зберігати автономність політологічного і соціологічного наукового знання від своїх власних політичних (партійних) уподобань чи емоційних пристрастей оцінок, розрізняти їх? Адже політична

наука – це не про партійні гасла чи емоції, хоч би якими виправданими вони були. Це і вміння говорити однією концептуальною мовою з дослідниками з інших країн» (Якубін, 2025, с. 203).

Отже, суттєві зміни характеру соціологічного та політологічного знання в Україні зумовлені не лише специфікою життєдіяльності українського суспільства в умовах російсько-українського протистояння, а й новими можливостями в оновленні підходів, методів та практик осмислення соціальних реалій. Водночас постає проблема забезпечення високих критеріїв науковості соціологічного, політологічного та інших галузей знання про українське суспільство.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Запровадження вченими Інституту соціології НАН України з перших років незалежності проєкту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» є величезним надбанням вітчизняних науковців, що підносить українську науку до вершин світового рівня. Інша справа, що керівники держави та її правлячий клас не лише дуже мало спиралися на наукові розробки українських вчених, але й дуже часто просто ігнорували їх. Про ігнорування правлячим класом науково обґрунтованих знань про суспільство свідчить те, що за 30 років незалежного розвитку в Україні було проведено лише один Всеукраїнський перепис населення (у 2001 р.), хоча національні переписи населення проводяться раз на десять років.

Дослідження демографічних процесів є передумовою забезпечення сталого розвитку кожної країни. В Аналітичній довідці ООН «Демографічні процеси» зроблено висновок: «Демографічні процеси впливають практично на всі національні та субнаціональні цілі Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року. Щоб скористатися можливостями, які можуть виникнути через демографічні зміни та стати демографічно стійкою країною, Україні потрібна широкомасштабна та комплексна стратегія. Така стратегія повинна враховувати наслідки зміни як чисельності, так і структури населення, супутні зміни співвідношення непрацездатних та працездатних контингентів і вплив міграції, зокрема внутрішнього переміщення населення. ...

Для цього політика повинна засновуватися на сучасних, точних, достовірних і деталізованих даних про населення, щоб забезпечити належне формування бюджету та надання товарів і послуг,

орієнтованих на людей. Регулярне проведення перепису населення має ключове значення для отримання таких даних» (Аналітична, 2021).

Без достовірних знань про демографічні процеси неможливо здійснювати ефективне управління ні економікою, ні соціальною сферою, ні будь-якою галуззю суспільного життя. Вже саме ігнорування правлячим класом України необхідності в достовірних знаннях про демографічні процеси в суспільстві зумовлює вразливість існуючої моделі управління суспільством, оскільки в ній процеси суспільного відтворення не знаходяться в центрі уваги державної влади.

Оцінка шляху українським суспільством в період незалежності носить суперечливий характер. За цей період України утвердилася як незалежна держава у суспільній свідомості і на міжнародній арені, а з іншого боку, реальні соціальні зміни в суспільстві, на жаль, не виправдали очікувань значної частини громадян. Соціолог М.О. Шульга дуже лаконічно оцінив зміни уявлень громадян про суспільний лад в Україні в 1990-2021рр. «Підсумовуючи, зазначимо, що, на жаль, узагальнююча оцінка трьох десятиліть існування новітньої української держави не може бути позитивною. Лавина негативних трендів в економіці, політиці, соціальному і освітньо-культурному житті поки що не зупинена. Економіка навіть не відтворила свою потужність, яку мала в рік проголошення незалежності країни. Нинішній ВВП країни все ще на кілька десятків відсотків нижчий від рівня 1990 року. В соціальній площині ми залишаємося однією з найбідніших країн Європи. Величезний зовнішній борг звужує свободу маневру держави, як у сфері міжнародних відносин, так і у внутрішній політиці. Це знаходить відображення у настроях громадян. Серед почуттів, що, на думку респондентів, найточніше описують психологічну атмосферу в нашому суспільстві на сьогодні, на першому місці розчарування. Так відповіли 42% опитаних. Розмивання старих цінностей і відсутність нових, втрата віри в моральні цінності гостро переживається людьми. 74% респондентів поділяють думку, що «проблема зараз у тому, що більшість людей взагалі ні в що не вірять». Суспільство перебуває у стані політичної, ідеологічної та культурно-ціннісної фрагментації. Спроби реалізувати численні програми інтеграції суспільства поки що не дали позитивних результатів» (Шульга 2021: 619-620). Вразливість українського суспільства проявилася в низькому рівні довіри громадян до державної влади.

Початок повномасштабної російсько-української війни у лютому 2022 р. зумовив кардинальні зміни в українському суспільстві. Перед вченими постала проблема оновлення методології соціологічних досліджень. Як зазначають вчені, принципова проблема полягає у неможливості достовірно оцінити параметри генеральної сукупності, якщо йдеться про населення України загалом. Навіть та орієнтовна соціально-демографічна модель, що до війни була покладена в основу побудови вибірок опитувань, не може бути базою для широкого конвенційного підходу, який використовувався раніше. У такій ситуації соціологічна спільнота прийняла прагматичне та конструктивне рішення – спиратися на ідеальну модель генеральної сукупності, що відповідає параметрам, які використовувалися до 24 лютого 2022 р. Для цього під час опитування респонденти відповідають не лише на запитання, де вони проживають зараз, а й на запитання про те, де вони постійно проживали до початку російського вторгнення (мігранти, які виїхали за межі України, виключаються з опитувань взагалі). Зазначена ідеальна модель виконує важливу функцію стандартизації усіх вибірок, тобто робиться спроба моделювати громадську думку для структури населення України, яка існувала до початку війни (Головаха, Дембіцький, Макеєв, 2022, с. 22). Охарактеризувавши специфіку умов соціологічних досліджень у ході війни, дослідники визначили цей новий напрям як «соціологію надзвичайності».

Багаторічні соціологічні дослідження засвідчують, що до повномасштабної війни довіра до держави та державних інститутів була низькою, що зумовлено їхньою низькою ефективністю в управлінні різними сферами життя суспільства. В умовах повномасштабної війни держава та її інституції відновили свою роль суб'єктів, діяльність яких є визначальною у забезпеченні безпеки суспільства, соціальних груп, спільнот і окремих індивідів. Посилення воєнних небезпек зумовило зростання інтеграційних процесів в українському суспільстві.

В дослідженні українського суспільства в умовах російсько-українського протистояння склався дещо специфічний підхід: досить глибоко вивчається його соціальна стійкість, резильєнтність, але при цьому дуже мало уваги приділяється проблемам вразливості суспільства. Тому в основі методології дослідження проблеми використано аналітичний огляд стану розвитку соціального

знання, що спирається на комплексний підхід до виявлення чинників, що посилюють чи послаблюють стійкість або вразливість суспільства, та створює передумови для осмислення діалектичного взаємозв'язку стійкості та вразливості як важливої детермінанти, що визначає напрям руху суспільства.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – осмислення наукових досліджень соціальних змін в українському суспільстві в умовах російсько-українського протистояння, що відображають вплив соціальної стійкості та соціальної вразливості на процес його відтворення. Завдання статті: 1) огляд здобутків українських науковців у період після Євромайдану і до початку повномасштабної війни; 2) огляд здобутків вітчизняної науки з тематики протидії пандемії коронавірусу; 3) огляд наукових публікацій вітчизняних вчених в період повномасштабної російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В дослідженні проблематики російсько-українського протистояння можна умовно виділити три крупних блоки соціального знання, що зумовлені певними специфічними характеристиками станів українського суспільства як об'єкта дослідження. Перший блок охоплює знання про українське суспільство після Євромайдану, коли відбулася російська анексія Криму, а на Донбасі розгорнувся підтримуваний російською владою сепаратистський рух. Другий блок складають знання, які не мають безпосереднього причинно-наслідкового відношення до російсько-українського протистояння, але пов'язані з важливими процесами протидії пандемії коронавірусу, яка розпочалася в грудні 1919 р. в Китаї, а через кілька місяців набула світового масштабу. Третій блок соціальних знань – це дослідження повномасштабної російсько-української війни (з 24 лютого 2022 р.). Кожен із цих блоків соціальних знань відображає неординарні зміни в житті українського суспільства, що зумовлені взаємозв'язком його соціальної стійкості та соціальної вразливості, що визначив характер його соціального відтворення.

Здобутки українських суспільних наук в період після Євромайдану і до початку повномасштабної війни. Незабаром після перемоги Євромайдану та падіння режиму В. Януковича Росія анексувала Крим і надала підтримку сепара-

тистським силам на Донбасі. Ці трагічні для українського суспільства події позначили розгортання відкритого російсько-українського протистояння, яке швидко набуло глобального характеру. Втрата Криму стала шокуючою для громадян України подією, в якій проявилася внутрішня і зовнішня вразливість суспільства. Розгортання збройного конфлікту на Донбасі поставило на порядок денний питання про збереження цілісності українського суспільства та відновлення територіальної цілісності України.

Ще у 2008 році українські дослідники І. Кононов, С. Хобта, С. Щудло, спираючись на результати порівняльних досліджень соціокультурної специфіки Донбасу та Галичини, визначили соціально-політичні й соціокультурні орієнтації більшості населення цих регіонів, що виявляють дуже відмінні проєкти. Вчені задають питання: чи є по відношенню до регіональної системи України «конфліктна взаємодія між Донбасом та Галичиною проявом функціонального конфлікту, що сприяє самоорганізації української нації. На перший погляд, основні культурні теми Донбасу та Галичини, що відобразилися в їхніх суспільних проєктах, несумісні. З іншого боку, у населення регіонів, які є носіями несумісних проєктів, в громадській думці чітко позначилася орієнтація на досягнення історичного компромісу заради єдності країни. У нашому дослідженні також було зафіксовано, що на фоні усвідомлення наявних суперечностей між цими регіонами жителі Донбасу та Галичини виражають прагнення до компромісу» (Кононов, Хобта, Щудло, 2008, с.94). Отже, вітчизняні соціологи, дослідивши відмінності соціально-політичних та соціокультурних орієнтацій більшості населення Донбасу та Галичини, виявили важливий фактор соціальної вразливості українського суспільства, але керівництво України, як і впливові групи правлячого класу проігнорували його.

У 2014 р. І. Кононов опублікував дослідження про значення регіональних стереотипів Донбасу і Галичини у проєктах націєбудівництва. Дослідник констатує, що проєкти націєбудівництва в Україні відповідають відомим в Європі національним проєктам (умовно етатистському французькому і заснованому на культурній спорідненості німецькому), але в Європі вони часто склалися різними шляхами. В одному випадку попереду йшов процес індустріалізації, який гомогенізував різноманітне у культурному відношенні населення, в іншому, характерному для наздога-

няючої модернізації, провідну роль відігравала культурна робота, що спрямована на національну згуртованість. В Європі відповідні проекти реалізуються в різних країнах, але в Україні вони присутні в одному політичному просторі. В умовах суспільного вибору ці проекти стають платформами для різних шляхів вирішення проблем, що постали перед суспільством. Особливого драматизму зіткнення цих проектів набуває в періоди суспільних криз. За період незалежності відбулася дифузія цих проектів націєбудівництва, і вони зараз присутні на всій території України. Політична комунікація між регіонами, рефлексія над міжрегіональними відносинами сформувала у більшості населення Донбасу та Галичини прагнення до досягнення компромісу з приводу бажаного майбутнього країни. Регіональні автота гетеростереотипи є силою, що прив'язує певні проекти націєбудівництва до полярних регіонів. Вони сприяють замиканню регіональних спільнот на собі і заважають діалогу між ними. Причини тут в тому, що стереотип є продуктом типізації, а отже в іншому він бачить не партнера по діалогу, а соціальний тип. Отже, необхідна кропітка робота по деконструкції виявлених стереотипів, які консервують напруженості в регіональній системі (Кононов, 2014, с.141-142).

І. Кононов, ґрунтовно дослідивши соціокультурне середовище Донбасу, застерігав керівництво України про те, що суперечності між регіонами можуть виступати джерелом вразливості українського суспільства. Використання регіональними елітами в боротьбі за владу в Україні регіональних стереотипів населення несе загрозу цілісності суспільства, оскільки породжує в суспільстві внутрішні розколи. Український політичний клас сформувався як конгломерат груп, що пов'язані з населенням регіонів. Боротьба в ході виборів президента чи депутатів Верховної Ради набуває запеклого характеру, елітні групи здійснюють мобілізацію свого електорату через посилення регіональних культурних особливостей. Зусиллями елітних груп країна постійно розтягується між регіональними полюсами – Донбасом та Галичиною. У цій боротьбі різні фракції правлячого класу звертаються до різних закордонних центрів сили за підтримкою, посилюючи вразливість України.

Отже, правлячий клас України, проігнорвавши застереження науковців про специфіку соціокультурного середовища регіонів України, у 2014 р. виявив свою неспроможність щодо

збереження цілісності українського суспільства в умовах розгортання російсько-українського протистояння. Перед українським суспільством постало питання про вибір шляху свого подальшого руху.

В Національній доповіді серед причин трагедії Донбасу визначено історичні передумови формування соціокультурного феномену Донбасу. «Історія заселення та індустріального розвитку Донбасу обумовила формування на його теренах специфічного соціокультурного середовища, а консервація застарілих технологічних укладів в економіці монополістичного капіталізму обумовила важкі умови праці та безправне становище найманих працівників. Все це разом з відсутністю умов, ресурсів, навичок і стимулів до соціальної організації й самодіяльності населення Донбасу позначилося на соціальних настроях і діях значної його частини, обумовивши прояви активного сепаратизму та проросійську орієнтацію. Отже, населення східних регіонів під впливом російської пропаганди намагалось повернутися до «втраченого раю» радянської епохи, коли людина робітничої професії була значущою та шанованою» (Політика, 2015, с.35).

Ще один аспект вразливості пострадянської України проявився у корінній зміні становища людини праці, адже впродовж 90-х років ХХ століття наше суспільство перетворилося із суспільства, в якому переважну більшість (близько 75 відсотків) становили люди середнього достатку, в суспільство масової бідності. Це особливо гостро відчули на собі працівники дуже важкої, шкідливої і виснажливої праці – шахтарі Донбасу. Знецінення людини взагалі, а особливо – людини праці, постає фактором вразливості суспільства.

Серед новітніх чинників трагедії Донбасу вчені виділяють нагромадження ризик-потенціалу. «В розвитку подій на Сході вирішальним було те, що в Донбасі та в Україні разом із антимодернізаційним процесами поступово накопичувався ризик-потенціал. Його нагромадження, разом з агресивним зовнішнім впливом, призвели до збройного протистояння» (Політика, 2015 : 35).

Про такий соціальний феномен як демодернізація («антимодернізаційні процеси») в Україні не заведено говорити ні серед політиків, ні серед науковців, хоча є наукові публікації на цю тему монреальського професора Якова Рабкіна та українського професора Михайла Мінакова. В інформаційному просторі України відсутній дискурс про демодернізацію, але в житті сус-

пільства мають місце такі процеси як деіндустріалізація, деградація освіти, науки, робочої сили, науково-технічного та технологічного потенціалу, що яскраво засвідчують наявність цього феномена. Ігнорування демодернізації України та її регіонів є важливим проявом вразливості нашого суспільства.

Оскільки багато політиків і вчених вбачають вихід України із кризи у цивілізаційному виборі, науковці Інституту соціології НАН України дослідили можливість реалізації такого вибору. Не ставлячи під сумнів назрілий виклик щодо пошуку і розробки оптимальної стратегії розвитку країни, М. Шульга висловив свої міркування щодо такої форми пошуку нашого подальшого поступу, як цивілізаційний вибір. Спираючись на класичне розуміння цивілізації як ціннісно-культурної системи, яка складається протягом тривалих історичних періодів, і яка визначає спосіб життя одного або багатьох соціумів, соціолог зазначає, що цивілізація – це метакатегорія суспільних наук і вона не може бути результатом волонтаристських практик будь-якого соціального суб'єкта, яким би могутнім він не здавався сам собі в своїй уяві. Замах людини на вибір цивілізації дослідник розглядає як велику небезпеку, адже використання поняття вибору до історичних спільностей, які знають міру життя в кілька століть, а то й тисячоліть, має свої обмеження. Оскільки в останні роки словосполучення «цивілізаційний вибір» набуло в суспільстві широкого розповсюдження серед журналістів, – політиків, вчених, його прагнуть використовувати не лише як метафору, але й як серйозну наукову категорію, то в контексті цієї роботи автори використовують термін «цивілізаційний вибір» як синонім поняття «модернізація» (економічна, політична, правова, культурна тощо) (Стан, 2017, с. 5-7).

Вчений зазначає, що українське суспільство опинилося перед історичним викликом щодо вибору варіанту свого подальшого поступу, але такий вибір можливий не як емоційна реакція на всеосяжну кризу, що охопила український соціум, а як тверезий, виважений крок суспільства, що спирається на глибокий, чесний аналіз реального стану справ. Цей соціальний діагноз буде неприємним, жорстким, а у чомусь і прикритим, але без такого неупередженого аналізу неможливо вийти із кризи. Проєкт змістовної масштабної ідеї для суспільства має впливати із глибокого, об'єктивного, чесного, професійного наукового дослідження, що надає розгорнутий діагноз, звіт

про те, яким є реальне суспільство, з усіма його вадами, виразками, прорахунками, ризиками і небезпеками, а не передувати такому аналізу» (Стан, 2017, с. 7).

Підводячи підсумки дослідження М. Шульга зазначає, що «аналіз питань, пов'язаних із змінами державного устрою, способу життя, духовних цінностей, культурних кодів цілого суспільства, є вкрай складною проблемою. У теоретичному плані існує нагальна проблема в розробленні фундаментальних соціально-філософських категорій і понять, що на відповідному рівні узагальнення давали б можливість аналізувати масштабні історичні зрушення у житті суспільства» (Стан, 2017: 189). Один із висновків дослідників полягає у визначенні доцільності використання поняття «цивілізація»: «Отже, культурно-цивілізаційні системи – це великомасштабні суспільно-історичні утворення, порядки, які формуються, змінюються і розпадаються у вимірах епох. Зведення їх до короткострокових в історичному масштабі спільностей є спрощенням і вульгаризацією» (Стан, 2017, с.193).

Нерідко цивілізацію ототожнюють з цивілізованістю, розвиненістю, перш за все, у технологічному плані, а більш строгим позначенням руху суспільства до вищої цивілізованості є категорія модернізації, яка «означає масштабний процес суспільних перетворень, в основі якого лежить перехід від традиційного до сучасного суспільства, яке побудоване на ринковій економіці, новітніх технологіях, розвинутій мережі комунікацій, на політичному устрої, заснованому на засадах демократії, плюралізму, прав людини тощо. При цьому зміна соціально-економічних і політико-ідеологічних інститутів не передбачає зміни цивілізаційно-культурної матриці суспільства і його культурних кодів» (Стан, 2017, с. 196-197).

Отже, декларування правлячим класом України курсу на «цивілізаційний вибір» є маніпуляцією свідомістю громадян, адже при цьому практично нічого не робиться для того, щоб наблизити рівень та умови їхнього життя до рівня цивілізованих країн. Коли період незалежного розвитку України наблизився до четверті століття, а життя більшості її громадян (віднесених до категорії бідних) не лише не покращилося, але й погіршилося, то розмови про «цивілізаційний вибір» стали проявом вразливості державної влади.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень у монографії «Світова гібридна війна: український фронт» розробили концепцію

гібридної війни в контексті протистояння України і Росії. Автори розкрили сутність гібридної війни у контексті кризи світової безпеки, а її феномен – як новітній вид глобального протистояння, розглянули причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі та особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному (Світова, 2017).

Обґрунтовуючи концептуальну рамку нової стратегічної діяльності країни, дослідники визначили причину вразливості України в гібридному російсько-українському протистоянні. Дослідники вказують на необхідність зміни міцно вкоріненої практики, коли оперативно-тактичне управління грає першу скрипку в системі національної безпеки та оборони, тоді як стратегічне – лише другу. Щоб забезпечити стратегічний аналіз безпекової ситуації, науковці Національного інституту стратегічних досліджень надають військово-політичному керівництву держави необхідні розробки, але цього недостатньо, адже виконання такого завдання потребує об'єднання зусиль вчених, представників держструктур і органів сектору безпеки та оборони, громадянського суспільства. Для об'єднання зусиль потрібен своєрідний «науковий хаб», певна точка докладання зусиль і знань, яка забезпечить передбачення як основу практичної діяльності. Важливе питання здатності нинішньої еліти України, військово-політичного керівництва країни прийняти цю нову реальність і мислити стратегічними, а не тактичними категоріями. Тому прийняття нової логіки діяльності – це не питання політичної дискусії, це екзистенційна рамка існування України, якій потрібна цілісна і новаторська стратегія боротьби з агресором (Світова, 2017, с.486-487).

Р. Додонов у монографії «Гібридна війна: *in verbo et in praxi*» зазначає, що конфлікт на Сході України має багато вимірів. «При розгляді чинників, що призвели до його виникнення та ескалації, не можна нехтувати геополітичним, (анти)олігархічним, індепендентським, (анти)радянським, постколоніальним, безпековими дискурсами. Кожний з них має власну логіку, аргументацію, сильні та слабкі сторони. І жодний з них не вичерпує багатоманіття реальних проявів буття-у-війні» (Гібридна, 2017, с.380). Саме ці дискурси дозволяють виявити різні фактори вразливості українського суспільства, але в політичній культурі правлячого класу України, на жаль, не скла-

лася традиція дослухатися до думки різних соціальних груп, що становлять народ України.

Всі основні фактори вразливості українського суспільства не могли бути проігнорованими в умовах російсько-українського протистояння. Із ознак, що характеризують українське суспільство, вони почали перетворюватися на засіб протистояння із Заходом. Вчені констатують: «Не ризикуючи вступати у відверте воєнне протистояння з НАТО, Росія здійснює гібридні атаки проти Заходу на різних напрямках, вдало використовує вразливі місця західних демократій. Кремль не влаштовує той світовий порядок, який склався на початку ХХІ століття, тому він і прагне зруйнувати його, занурити у суцільний хаос, намагаючись переформатувати систему міжнародних стосунків на більш вигідних умовах для власного глобалістського проекту» (Гібридна, 2017, с. 383).

Б. Парахонський і Г. Яворська в монографії «Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл» розробили концепцію війни і миру, в якій сутність війни і миру розкривається через стратегічну та безпекову парадигми, із включенням різнорівневої взаємодії когнітивних смислів» (Парахонський, 2019). Онтологія сучасної війни визначається специфічним відношенням до реальності, істотно відмінним від традиційної парадигми війни. Сучасна війна – це війна за когнітивний та комунікативний контроль, за владу над свідомістю людей, їхніми емоціями, мисленням, розумом і, відповідно, над їхньою поведінкою. Це боротьба за домінування певних уявлень про світ і події в соціальному й індивідуальному докільлі та одночасне руйнування протилежних, «ворожих» опіній і думок. Сучасні безпекові стратегії невід'ємні від проблем інтерпретацій і розуміння реальності, тобто включають питання смислу. Маючи владу в ментальній сфері, контролюючи структури сприйняття реальності та розуміння подій, можна опанувати й реальність, якою людина живе, а володіючи реальністю, отримати владу над її світом, включно з соціально-політичним простором, історичним часом і життєвими ресурсами (Парахонський, Яворська 2019, с.551).

Таким чином, характер сучасної гібридної війни визначається боротьбою за владу над свідомістю людини, а тому значне місце у боротьбі за збереження українського суспільства відіграють фактори, що зумовлюють його вразливість.

Здобутки українських суспільних наук, що пов'язані з протидією пандемії коронавірусу. З початку 2020 до 24 лютого 2022 року росій-

сько-українське протистояння було затьмарене глобальною світовою кризою, зумовленою пандемією COVID-19. Одним із відгуків науковців на цей виклик була книга «Світова коронавірусна криза», яку написав видатний український біохімік та імунолог, академік НАН і НАМН України С.В. Комісаренко. Він проаналізував біологічні, епідеміологічні, медичні, фармацевтичні та соціальні аспекти розгортання пандемії. У висновках С. Комісаренко зазначає: «Пандемія COVID-19, спричинена коронавірусом SARS-CoV-2, призвела до глобальної світової кризи, безпрецедентної за своїми наслідками для систем охорони здоров'я, економіки, соціального життя людей. Подальший розвиток ситуації залежить, з одного боку, від еволюції цього вірусу (зростання чи зниження його агресивності, контагіозності, впливу на організм людини), а з іншого – від успішності зусиль людства щодо стримання поширення вірусу, дотримання комплексу протиепідеміологічних заходів, створення ефективних противірусних препаратів, діагностиків, вакцин. З великою ймовірністю SARS-CoV-2 (чи його похідні) можуть стати супутниками нашого життя на довгі роки, і людству потрібно пристосуватися до відповідних змін у повсякденному житті» (Комісаренко, 2020, с.89).

Пандемія коронавірусу різко актуалізувала проблему вразливості людини, соціальних груп, народів, суспільств і держав. Властивості, що характеризують стійкість та вразливість соціальних систем перед пандемією COVID-19, стали визначальними у протидії цій загрози.

На такий виклик як пандемія адекватна відповідь неможлива без провідної ролі держави як у протидії розповсюдженню смертельно небезпечної інфекції, так і в подоланні її наслідків. Група науковців Інституту соціології НАН України дослідила вплив пандемії COVID-19 на українське суспільство. Результати емпіричного дослідження соціально-політичних наслідків пандемії коронавірусу в Україні засвідчують зростання негативних оцінок дій влади у протистоянні з пандемією впродовж 2020–2021 рр. Більшість українців критично оцінюють запізнілі дії влади щодо підготовки та проведення масової вакцинації населення. Результати дослідження засвідчили хибність інформаційної політики владних структур – більшість населення не довіряє офіційній інформації про ситуацію з епідемією коронавірусу. Найбільш критичним викликом для легітимності соціального порядку в Україні є відчутне

зниження довіри населення до президента, уряду та Верховної Ради України у 2021 році. Деяко знизився рівень довіри громадян до місцевих органів влади. Однак до решти органів державної влади рівень довіри не змінився чи навіть зріс (до армії) (Пандемія, 2021, с.132).

Соціологи оцінили вплив пандемії на погіршення матеріального становища населення: утворилися «дві основні категорії населення – *уражені пандемією* (зазнали втрат), а також *ті, хто уникнув її негативного впливу* на матеріально-фінансове становище індивідів та сімей» (Пандемія, 2021, с.164).

Дослідники доводять, що конкретну поточну кризову ситуацію, викликану епідемією ковіду, доцільно інтерпретувати в термінах концепції соціальної стійкості, майже нерозвинутої в пострадянській соціології. Соціальна стійкість – це здатність соціальних груп і спільнот відновлюватися чи позитивно відповідати на кризові виклики, що емпірично вивчається через спроможність і готовність соціальної агенції як соціального агента переходити фази адаптування, додання проблем і партисипативності для забезпечення стійкості соціальної системи. Результати досліджень засвідчили покращення оцінок індексу соціального самопочуття, який 2020 року вперше за всі роки спостереження нарешті дістався нульового рівня, покинувши поле негативності (Пандемія 2021 : 168). Результати опитування засвідчують, що попри все ще критичне ставлення українців до наданих медичних послуг, система охорони здоров'я України більш-менш гідно витримала стрес-тест ситуацією пандемії (Пандемія 2021, с.183).

Вразливість різних країн світу від пандемії COVID-19 відображена даними на сайті Worldometer, який 29.01.2020 р. розпочав відстеження коронавірусу, надаючи глобальну статистику користувачам та установам у всьому світі. Станом на 13.04.2024 р. наведено останні дані, оскільки більшість країн припинили звітність. Залишається можливість відстежити інформацію про розгортання світової пандемійної кризи в різних країнах світу та в цілому в світі за такими показниками: 1) загальна кількість захворювань; 2) загальна кількість смертей; 3) загальна кількість одужалих осіб; 4) кількість смертей на 1 мільйон населення; 5) загальна кількість населення. У цій таблиці ранжування країн наводиться за загальною кількістю захворювань (Worldometer, 2024).

Показниками вразливості країн від пандемії коронавірусу є загальна кількість викликаних пандемією смертей у країні та кількість смертей на 1 мільйон населення. На першому місці знаходяться США, де було інфіковано 111 820 082 особи (із 704 753 890 у світі – шоста частина), а загальна кількість смертей теж є найбільшою – 1 219 487 (із 7 010 681 у світі, теж шоста частина), кількість смертей на 1 мільйон населення становить 3 642 (показник дуже високий, адже середньосвітовий показник становить 899,4). Зовсім інші наслідки боротьби з пандемією COVID-19 у Китаї, який зайняв у даному рейтингу 92 місце: загальна кількість захворювань – 503 302; загальна кількість смертей – 5 272; кількість смертей на 1 мільйон населення – 4 особи (Worldometer 2024). Статистичні показники впливу пандемії засвідчують дуже високий показник вразливості населення в США і дуже високий показник стійкості в Китаї.

Розглянемо наслідки пандемії COVID-19 для України (26 місце) в цій системі показників: загальна кількість захворювань – 5 557 995; загальна кількість смертей – 112 418; кількість смертей на 1 мільйон населення – 2 603 особи [Worldometer 2024]. Ці показники засвідчують, що за рівнем вразливості населення від пандемії COVID-19 Україна знаходиться значно ближче до США, ніж до Китаю. За кількістю смертей на 1 мільйон населення Україна перевершує світовий показник майже в три рази (якщо точно, то у 2,88 рази). Вразливість українського суспільства від пандемії коронавірусу виявилася дуже високою, а тому правлячому класу України необхідно проводити таку реформу національної системи охорони здоров'я, яка зміцнює її стійкість і послабляє вразливість. В цьому контексті фахівцям варто оцінити як реформи У. Супрун (ліквідація системи санітарно-епідеміологічних станцій) позначилися на стійкості чи вразливості суспільства у боротьбі проти коронавірусу. Осмисленню цієї проблеми завадило широкомасштабне російське вторгнення в Україну.

Огляд здобутків українських науковців періоду повномасштабної російсько-української війни. Розгортання повномасштабної російсько-української війни зумовило зміну відношення громадян України до своєї держави та її інститутів. Характеризуючи волю українців до боротьби у ході війни в контексті формування політичної нації, О. Резнік зазначає: «сучасні національно-визвольні змагання набагато більше впливають

на колективну ідентичність, ніж переживання минулих історичних потрясінь. В екстремальних умовах (облоги, окупації, під час обстрілів тощо) люди почали цінувати ті надбання, які їх природно оточували хоча й у небагатій, але у вільній країні. Українці нарешті почали цінувати власну державу, хоча й до того цінували цю територію як свою країну та мали висхідну тенденцію громадянської ідентифікації. Саме цим пояснюється небувало висока оцінка державних інститутів, особливо армії. До того ж й інші інститути, не лише державні, проявили неочікувану стійкість» (Резнік, 2022, с.272-273).

В наукових дослідженнях поряд із характеристиками розкриття потенціалу стійкості українського суспільства соціологи виявили низку соціальних процесів, що характеризують зростання його вразливості.

В. Бакіров та І. Рущенко розглянули зміну парадигми національної безпеки України в контексті російсько-українського протистояння. Вони зазначають, що «глобальний роздвоєний сучасний світ вступив у складні часи великої геополітичної турбулентності. Тому гарантії надійної національної безпеки мають розглядатися як фундаментальна екзистенційна умова функціонування будь-якої автономної соціальної системи, що базується на принципах державної незалежності й суверенітету. Адекватна парадигма національної безпеки України має враховувати всі особливості загального безпекового середовища і водночас виходити з того, що Україна виявилася фронтірною державою, осередком довготривалого напруженого протистояння двох ідеологічно протилежних геополітичних систем, полігоном випробування методів, інструментів і технологій цього протистояння» (Бакіров, Рущенко, 2023 : 299). Вчені розглянули еволюцію парадигми національної безпеки в Україні, охарактеризували такі її парадигми: традиційна; модель політичного протекціонізму; колоніальна; «інфантилістська»; державницька (Бакіров, Рущенко, 2023, с. 301-313). Зміна парадигм національної безпеки зумовлена зміною соціально-політичних реалій, появою нових загроз, що посилюють вразливість суспільства і держави.

Автори зазначають, що вони «зосередилися на розробці моделі безпеки, яка б в ідеалі включила до безпекового дискурсу усе населення України у результаті зміни колективної свідомості, ментальності українців. ... Нову парадигму національної безпеки ми бачимо як сукупність фак-

тів масової свідомості, що зумовлюють поворот у ставленні українців до власної безпеки від упевненості в спроможності держави виконувати свою безпекову функцію до колективної відповідальності за життя і майбутнє своєї країни» (Бакіров, Рущенко, 2023, с. 319-320). Отже, запропонована науковцями модель національної безпеки спрямована на подолання розриву між правлячим класом і масою простих громадян шляхом наближення державної політики до реалізації потреб та інтересів більшості громадян, тобто практичного втілення положень Конституції про те, що Україна є незалежною, суверенною, демократичною, правовою і соціальною державою. Саме такий підхід забезпечує формування у громадян України, включаючи бідних та знедолених, розуміння того, що вони мають не тільки Батьківщину, але й Вітчизну, тобто державу, яка турбується про них.

Дослідження трансформації ринку праці в умовах війни засвідчує, що «впровадження цифрових технологій у життя сучасної людини вже стало безальтернативним явищем, і питання полягає лише в готовності держави та суспільства до нових викликів цифрового світу» (Смакота, Соколовський, Толстих, 2023 : 280). «Кваліфікована робоча сила, здатна адаптуватись до скрутних соціально-економічних умов існування, впродовж декількох десятиліть вигідно відрізняла Україну в світовому просторі. Наразі країна ризикує втратити цей найцінніший для подальшого розвитку ресурс: якщо зменшення кількості працездатного населення через військові втрати, знаходження на непідконтрольних територіях, міграцію за кордон доповниться скороченням соціальних гарантій, падінням якості освіти та посиленням негативних тенденцій у цілому в соціальній та економічній сферах – це стане серйозною перешкодою на шляху відновлення. Адже тоді як державна стратегія розвинутих країн спрямована у бік втілення різних видів освітньо-кваліфікаційних програм, які здатні стимулювати розвиток робочої сили для цифрової економіки, Україна прямує у зворотному шляху, наприкінці якого – перебування на периферії економічного та соціального розвитку» (Смакота, Соколовський, Толстих, 2023, с.286). Отже, загроза втрати Україною кваліфікованої робочої сили є чинником, що визначає напрям руху суспільства: чи в коло розвинених країн, чи на периферію економічного і соціального розвитку, може бути чинником його вразливості.

Інститут соціології, досліджуючи динаміку оцінок населенням умов життя в Україні, отримав такі результати: у 2022 р. як «загалом задовільні» їх визначили 60,3% опитаних; у 2023 р. – 62,1% опитаних, а 2024 р. – 38% (до того ж оцінка «погані» вперше за три роки стала такою, яку респонденти обирали найчастіше – у 48,7% випадків). У моніторинговому дослідженні 2024 р. виявилось, що голоду бояться третина опитаних українських громадян (32,8%), а можливості вже сьогодні купувати найнеобхідніші продукти не вистачає 30,2%. Майже половина (48,7%) респондентів зазначили, що їм доводиться економити на продуктах харчування (2023 р. змушених економити на харчуванні налічувалось 16,2%), а більшості респондентів треба економити на комунальних платежах (60,0% опитаних). Цього року у стані абсолютної бідності (коли немає за що купити навіть необхідні продукти) опинилися 16,9% опитаних. Значна частина населення України щоденно стикається з проблемами забезпечення основних потреб, а частка громадян, які позбавлені найнеобхіднішого, є високою. Кожен п'ятий (18,2%) респондент не може поновлювати необхідний гардероб. Ще гіршими виявилися можливості респондентів щодо збереження здоров'я і рекреації: наближується до половини (42,2%) частка респондентів, які не можуть отримувати необхідну медичну допомогу, а ще чверть усіх опитаних (25,2%) не змогли чітко відповісти на це питання, що може свідчити про їх обмежений доступ до необхідних медичних послуг). Роботи, що підходить, не вистачає третині опитаних (34,7%), можливості дати дітям повноцінну освіту – 33,6% (Смакота, Толстих, Луконін, 2024, с.248-249).

Далі дослідники зробили висновок щодо зазначених змін: «Загалом, ґрунтуючись на даних макроекономічних і соціологічних досліджень, можна зробити висновки, що споживчі можливості більшості населення натепер є незадовільними, а пересічні громадяни щоденно ризикують потрапити в складні життєві ситуації; погіршення умов життя торкнулося більшості з них, а масове поширення збідніння загрожує зменшенням людського і трудового потенціалу країни» (Смакота, Толстих, Луконін, 2024, с.249). Отже, погіршення умов життя громадян України в умовах повномасштабної російсько-української війни засвідчує поглиблення показника вразливості суспільства.

Таким чином, огляд трьох блоків соціального знання в умовах російсько-українського проти-

стояння дозволяє виявити деякі чинники, що впливають як на стійкість, так і на вразливість українського суспільства.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз стану розвитку соціального знання України в умовах російсько-українського протистояння дає підстави для таких висновків:

1. До початку відкритого російсько-українського протистояння вітчизняні соціологи, дослідивши відмінності соціально-політичних та соціокультурних орієнтацій більшості населення Донбасу та Галичини, виявили важливий фактор соціальної вразливості українського суспільства (різне бачення в жителів цих регіонів шляхів подолання кризи), але керівництво України та впливові групи правлячого класу проігнорували його.

2. Дослідження причин збройного конфлікту на Донбасі засвідчили, що «населення східних регіонів під впливом російської пропаганди намагалось повернутися до «втраченого раю» радянської епохи, коли людина робітничої професії була значущою та шанованою». Знецінення людини взагалі, а особливо – людини праці, постає фактором вразливості суспільства.

3. Науковці виявили, що в розвитку подій на Сході вирішальним було те, що в Донбасі та в Україні разом із антимодернізаційним процесами поступово накопичувався ризик-потенціал. Ігнорування процесу демодернізації України та її регіонів є важливим проявом вразливості нашого суспільства.

4. Після втрати контролю над Кримом і частиною Донбасу в правлячих колах України актуалізувалися пошук і розробка оптимальної стратегії розвитку країни. У відповідь на розмови про «цивілізаційний вибір» України дослідники довели, що «цивілізація – це метакатегорія суспільних наук і вона не може бути результатом волонтаристських практик будь-якого соціального суб'єкта», вона формується впродовж епохи і до неї неможливо застосувати поняття «вибір». А тому пошук оптимальної стратегії розвитку країни має спиратися на поняття «модернізація», яке позначає зміни спрямовані на зростання цивілізованості, тобто набуття суспільством якостей сучасної цивілізації.

5. Розробка концепції гібридної війни має велике значення в ході російсько-українського

протистояння, оскільки націлює на виявлення різних факторів вразливості українського суспільства і слугує підґрунтям для розробки сучасної стратегії національної безпеки.

6. Розробники концепції онтології війни і миру обґрунтували провідну роль світогляду, свідомості, ментальності у протистоянні викликам гібридної війни.

7. Глобальна світова криза, зумовлена пандемією COVID-19, затьмарила збройний конфлікт на Донбасі та виявила нові вразливості українського соціуму: готовність держави і національної системи охорони здоров'я України протидіяти пандемії, відсутність бажання вимірювати стійкість та вразливість суспільства у протидії пандемії.

8. Розгортання повномасштабної російсько-української війни зумовило зміну відношення громадян України до своєї держави та її інститутів, що було відображено в небувало високій оцінці державних інститутів, особливо армії.

9. Розробка парадигми національної безпеки України в контексті російсько-українського протистояння спирається на аналіз моделей національної безпеки, а її автори запропонували модель, що ґрунтується на національній свідомості, фундаментом якої постає єдність державної влади і громадян.

10. Дослідження трансформації ринку праці в умовах війни засвідчує, що загроза втрати Україною кваліфікованої робочої сили є чинником, що визначає напрям руху суспільства: до розвинених країн, чи на периферію економічного і соціального розвитку, тобто може бути чинником його вразливості.

11. Дослідження динаміки оцінок населенням умов життя в Україні вказує, що погіршення умов життя торкнулося більшості громадян, а масове поширення збідніння загрожує зменшенням людського і трудового потенціалу країни, тому ці процеси в умовах повномасштабної російсько-української війни засвідчують поглиблення показника вразливості суспільства.

12. Як видно з аналізу змін соціального знання України періоду російсько-українського протистояння, ціла низка факторів, що позначають вразливість українського суспільства, були досліджені вченими, але проігноровані групами правлячого класу.

Список використаних джерел

- Аналітична довідка ООН. Демографічні процеси (2021). URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglefindmkaj/https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/UN%20P>
- Бакіров В., Рущенко І. Російсько-українська війна і зміна парадигми національної безпеки // Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. С. 289-322.
- Ворона В. Соціологічний вимір 30-річних трансформацій // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Вип. 8 (22). Київ, 2021. С. 13-23.
- Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с. Головаха Є., Дембіцький С., Макеєв С. Вступ. Соціологія надзвичайності // Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 15-24.
- Комісаренко С. Світова коронавірусна криза. Київ: ЛАТ&К, 2020. 120 с.
- Кононов І. Регіональні авто- та гетеростереотипи Донбасу і Галичини: їх значення в проєктах націєбудівництва в Україні // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Вип. 20, 2014. С. 133-142.
- Кононов І., Хобта С., Щудло С. Донбасс и Галичина в региональной системе Украины // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 3, 2008. С. 73-98.
- Кущенко О. Руйнування меж: як війна переозначає соціологів і соціологію (досвід України) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 4, 2025. С. 29-50.
- Пандемія COVID-19 в Україні: соціальні наслідки. Київ: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2021. 406 с.
- Пандемія коронавірусу COVID-19. Worldometer, 2024. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (дата звернення: 13.04.2024).
- Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
- Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь). Київ: НАН України, 2015. 363 с.
- Резнік О. Воля українців до боротьби у війні в контексті формування політичної нації // Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 264-273.
- Світова гібридна війна: український фронт : монографія. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
- Смакота В., Соколовський І., Толстих Н. Трансформація ринку праці в умовах війни // Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. С. 271-288.
- Смакота В., Толстих Н., Луконін В. Виклики і загрози для людського розвитку в умовах воєнних дій в Україні // Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. С. 244-261. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.
- Шульга М. Зміни уявлень громадян про суспільний лад: 1990-2021 роки (Замість післямови) // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Вип. 8 (22). Київ, 2021. С. 604-620.
- Якубін О. 28-й Світовий конгрес Міжнародної асоціації політичної науки (IPSA), Сеул, 2025 (короткий звіт) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 3, 2025. С. 197-205.

References

- Analitychna dovidka OON. (2021). *Demohrafichni protsesy*. Chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglefindmkaj/https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/UN%20P
- Bakirov, V., & Rushchenko, I. (2023). Rozdil 10. Rosiisko-ukrainska viina i zmina paradyhmy natsionalnoi bezpeky. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2023: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 289–322). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy.
- Vorona, V. (2021). Sotsiolohichni vymir 30-richnykh transformatsii. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. 30 rokiv nezalezhnosti*, 8(22), 13–23. Kyiv.
- Hibrydna viina: in verbo et in praxi : monohrafiia. (2017). Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD».
- Holovakha, Ye., Dembitskyi, S., & Makeiev, S. (2022). Vstup. Sotsiolohiia nadzvychainosti. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 15–24). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy.
- Komisarenko, S. (2020). *Svitova koronavirusna kryza*. Kyiv: LAT&K.
- Kononov, I. (2014). Rehionalni avto- ta heterostereotypy Donbasu i Halychyny: yikh znachennia v proiektakh natsiiebudivnytstva v Ukraini. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva*, 20, 133–142.
- Kononov, Y., Khobta, S., & Shchudlo, S. (2008). Donbass y Halychyna v rehyonalnoi systeme Ukrainy. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 3, 73–98.

- Kutsenko, O. (2025). Ruinuvannya mezh: yak viina pereoznachuie sotsiolohiv i sotsiolohiiu (dosvid Ukrainy). *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 4, 29–50.
- Pandemiia COVID-19 v Ukraini: sotsialni naslidky. (2021). Kyiv: TOV NVP «Interservis».
- Pandemiia koronavirusu COVID-19. (2024). *Worldometer*. <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (Accessed: 13 April 2024).
- Parakhonskyi, B. O., & Yavorska, H. M. (2019). *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl : monohrafiia*. Kyiv: NISD.
- Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi (natsionalna dopovid). (2015). Kyiv: NAN Ukrainy.
- Reznik, O. (2022). Volia ukrainsiv do borotby u viini v konteksti formuvannya politychnoi natsii. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 264–273). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.
- Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front : monohrafiia. (2017). Kyiv: NISD.
- Smakota, V., Sokolovskyi, I., & Tolstykh, N. (2023). Rozdil 9. Transformatsiia rynku pratsi v umovakh viiny. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2023: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 271–288). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.
- Smakota, V., Tolstykh, N., & Lukonin, V. (2024). Rozdil 10. Vyklyky i zahrozy dlia liudskoho rozvytku v umovakh voiennykh dii v Ukraini. In *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2024: Kolektyvna monohrafiia* (pp. 244–261). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.
- Stan suchasnoho ukrainskoho suspilstva: tsyvilizatsiinyi vymir. (2017). Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy.
- Shulha, M. (2021). Zminy uiavlennia hromadian pro suspilnyi lad: 1990-2021 roky (Zamist pisliamovy). *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. 30 rokiv nezalezhnosti*, 8(22), 604–620. Kyiv.
- Yakubin, O. (2025). 28-y Svitovyi kongres Mizhnarodnoi asotsiatsii politychnoi nauky (IPSA), Seul, 2025 (korotkyi zvit). *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 3, 197–205.

VOLODYMYR, SKVORETS – Doctor of Philosophy,
Associate Professor, Acting Head at the Department of Sociology,
Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)
E-mail: vskvorets@cisr.zp.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7558-0773>

SOCIAL KNOWLEDGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT

Abstract

The essence of the challenge caused by the Russian-Ukrainian confrontation lies in the ability of the national elite to find ways, means and methods to preserve the integrity of Ukrainian society and restore the territorial integrity of Ukraine. Domestic scientists have made a lot of efforts to find an answer to this historical challenge, and therefore it is important to comprehend their most significant achievements in the conditions of the Russian-Ukrainian confrontation. The significance of these works is due to their focus on revealing the resilience and vulnerability of Ukrainian society as a social system. **The purpose** of the article is to understand scientific research on social changes in Ukrainian society in the context of the Russian-Ukrainian confrontation, which reflects the influence of social stability and social vulnerability on the process of its reproduction. The objectives of the article: 1) review the achievements of Ukrainian scientists in the period after Euromaidan and before the start of the full-scale war; 2) review the achievements of domestic science on the topic of combating the coronavirus pandemic; 3) review the scientific publications of domestic scientists during the period of the full-scale Russian-Ukrainian war. **Methodology**. An analytical review of the state of development of social knowledge, based on a comprehensive approach to identifying factors that strengthen or weaken the resilience or vulnerability of society, and creates the prerequisites for understanding the dialectical relationship between resilience and vulnerability as an important determinant that determines the direction of society. **The results** of the study are reflected in the characteristics of the development of social knowledge in Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian confrontation through the prism of the impact on the stability and vulnerability of Ukrainian society. Scientists have identified a number of factors of vulnerability of society: 1) the difference in socio-political and socio-cultural orientations of the majority of the population of Donbas and Galicia; 2) the cause of the armed conflict in Donbas was the devaluation of human labor: "the population of the eastern regions, under the influence of Russian propaganda, tried to return to the "lost paradise" of the Soviet era, when a person of a working profession was significant and respected"; 3) the decisive influence on the development of events in the East was exerted by anti-modernization processes in Donbas and Ukraine, which led to the accumulation of risk potential; 4) talk about the "civilizational choice" of Ukraine, which forced scientists to prove: "civilization" is formed throughout the era and it is impossible to apply the concept of "choice",

and the search for the optimal strategy for the country's development should be based on the concept of "modernization", which denotes changes aimed at increasing civilization; 5) hybrid war, the development of the concept of which contributes to the identification of vulnerability factors of Ukrainian society and serves as the basis for the development of a modern national security strategy; 6) the influence of hostile propaganda necessitates the concept of the ontology of war and peace, in which the leading role belongs to worldview, consciousness, and mentality in confronting the challenges of hybrid war; 7) the COVID-19 pandemic has revealed new vulnerabilities: the readiness of the state and the national healthcare system of Ukraine to counteract the pandemic; 8) the low level of trust of Ukrainian citizens in their state and its institutions, which was overcome after the start of the war; 9) the imperfect model of national security of Ukraine must be replaced by a model based on national consciousness, unity of state power and citizens; 10) the threat of Ukraine losing its qualified workforce is a factor that determines the direction of society; 11) the deterioration of the living conditions of the majority of citizens and the mass spread of impoverishment threatens to reduce the country's human and labor potential. **The practical significance** of the study is that an attempt has been made to generalize the factors that determine the vulnerability of Ukrainian society in the conditions of the Russian-Ukrainian confrontation.

Keywords: Ukrainian society, Russian-Ukrainian confrontation, vulnerability of society, resilience of society, full-scale war.

© The Authors(s) 2026

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 17.12.2025

Accepted date 16.01.2026

Published date 17.02.2026

How to cite: Скворець, Володимир. Соціальне знання України в умовах російсько-українського протистояння. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2026. 26(103). P. 73–87
doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2026-26-103-08>